

Een vakbondsproject voor de eenentwintigste eeuw

Luc Vanneste

Provinciaal secretaris ABVV-West-Vlaanderen

De economie werkt steeds zelfstandiger. Tot wat dat heeft geleid hebben we kunnen constateren in de recente dioxinecrisis. De macht van het politieke niveau moet opnieuw hersteld worden. En dan moet niet onmiddellijk aan een wereldrevolutie gedacht worden, maar aan een nieuw sociaal contract, waarin ook vakbonden een rol te spelen hebben.

De dioxinecrisis beheerste wekenlang het nieuws. De regering vindt dat ze het probleem de baas geworden is, de media en de publieke opinie verliezen hun belangstelling. Maar is de echte oorzaak daarmee aangepakt? De dioxinecrisis illustreert het falen van ons economisch systeem. Er zullen nog crisissen volgen als daar geen rekening mee gehouden wordt. Er is nochtans iets aan te doen. Het systeem hangt af van een ideologische keuze. In een geglobaliseerde economie verliest de politiek steeds meer impact. Het primaat van de politiek moet nochtans dringend hersteld worden. En men hoeft dan niet onmiddellijk aan de wereldrevolutie te denken. Er is gewoon nood aan een nieuw sociaal contract. Centraal daarin moet het antwoord staan op de vraag hoe we de arbeid in de komende jaren zullen organiseren. Vraag is ook of de vakbonden daar nog een rol kunnen in spelen. Naar die vraag over de vakbonden gaat mijn eigenlijke belangstelling. Ze kan echter geen antwoord krijgen zonder een lange en af en toe abstracte aanloop. Dat de bedoeling echter heel concreet is, zal blijken uit mijn poging om enkele raadgevingen te formuleren voor het dagelijkse leven van de syndicalist.

Dioxinecrisis

Kippen bleken besmet met dioxine. De allereerste reactie van de boerenorganisaties was: wie gaat de schade betalen? Politici en media zochten ijverig de schuldige. Alles wees heel vlug op een menselijke fout, ja een crimineel gedrag van een veevoederproducent.

De consument kreeg echter nog wat meer schrik. Sinds de Engelse koeien ernstig ziek werden door de smeerlapperijen in hun voedsel, vertrouwde die het niet zo goed meer. Natuurlijk bleven de meeste mensen vlees eten, maar toch niet meer zo voluit. De biefstuk, waar ook het socialisme zo prat op gaat, werd verdacht. Velen schakelden daarom over op kip. Iedereen wist natuurlijk wel dat de batterijen waarin ze opgroeien weinig kipvriendelijk zijn. Het zijn oorden waarin beesten net zo goed stenen of metalen platen kunnen zijn. Maar op één of andere manier werd kippenvlees veiliger bevonden dan koeivlees. En toen die illusie fout bleek, werden de moeders triest. Wat ze ook doen, blijkbaar vergiftigen ze hun eigen kroost.

En de boeren? Die vroegen zich alleen maar af wie hun rekening zou betalen. Zij werden hoogst verontwaardigd toen alles nogal aansloopte. Men kan hen nog begrijpen ook. De kleine familiale bedrijven zaten heel vlug op hun tandvlees. Vrijwel onmiddellijk voelden ze de hete adem van de veevoederbedrijven of integratoren, die als gieren rond hun boerderijen kwamen cirkelen. De grotere bedrijven hebben hen hoe dan ook onder de knoet. En die knoet is van simpele financiële aard. In veel gevallen is de boer nauwelijks meer dan een middeleeuwse vazal. En toch weegt het leed van de simpele boer niet op tegen het verdriet van de moeder. Het systeem dat de boer bedient, is niet alleen maar slachtoffer van een of andere bandiet. Dat systeem is gewoon crimineel. Ook als het perfect functioneert, le-

vert het ziekmakende producten op. Natuurlijk moet men diegenen opsporen die afgewerkte olie in het voer mengen.

Eigenlijk zou niemand er verbaasd over mogen zijn dat zoiets gebeurt. Het voedsel voor de beesten is voor de veevoederbedrijven geen voedsel, maar een product dat met zo veel mogelijk winst moet verkocht worden. Er wordt daarom bestendig gezocht hoe men de opbrengst kan vergroten. Daarom maakt men van die arme koeien ook kannibalen. Men vermaalt beenderen van koebeesten en geeft die te vreten aan andere koeien. Men experimenteert met allerlei producten, waarbij de grens tussen vitamines en medicamenten weggevallen is. En de stap van smeerlapperij naar nog grotere smeerlapperij is gauw gezet. De dieren zelf doen er nauwelijks iets toe. In het hele dioxineverhaal is in de media de boer hoofdrolspeler geworden. Hij wordt de grote gedupeerde. Hij kreeg er zelfs een speciale commissaris voor, die bij de Europese instanties om bijstand moest bedelen. Maar de echte hoofdrolspeler in dit drama is de trieste moeder. De boer is functionaris van een systeem dat de toekomst bedreigt. En natuurlijk is hij ook slachtoffer, al kweekt hij misschien toch iets te vaak zijn eigen voedsel met meer omzichtigheid. Hij moet geholpen worden, ook al is een pervers effect van die hulp misschien dat precies de agro-industrie er het meest van profiteert. Maar de boer moet aanvaarden dat het systeem waarin hij meedraait zijn limieten bereikt heeft. De dioxinecrisis heeft dat wellicht alleen maar wat vlugger duidelijk gemaakt. Ook zonder dat accident zou men daar vroeg of laat bij beland zijn. Sommige takken, zoals de tuinbouw, zitten trouwens al zo ver, ook zonder dioxine¹. En de trieste moeder? Zij zal er zich gewoon moeten bij neerleggen dat er niet alle dagen kip kan gegeten worden.

Hoe is het zover kunnen komen?

Midden de jaren '70 maakte Barry Commoner een fundamentele analyse van de crisis in de samenleving². En hij had het niet alleen over de economische crisis. Voor hem was er een nauwe band tussen de problemen met het

milieu, de energietekorten van dat ogenblik en de economische crisis. Hij heeft het ook over de landbouw, zij het over de landbouw in de Verenigde Staten. Natuurlijk zijn de cijfers ondertussen nogal oud, maar het blijft de moeite om zijn redenering te volgen. Commoner constateert dat de opbrengst van de productie tussen 1950 en 1970 met 40% gestegen is, terwijl ook de productiviteit van de boer ontzettend omhoog gegaan is. In 1950 zorgde een boer voor de voedselvoorziening van 15 mensen, in de jaren '70 voor 47. En toch is het reële inkomen, dat waar echt kan over beschikt worden, van de Amerikaanse boer die de productiviteitsstijging overleefd heeft beduidend gedaald. Dat komt omdat die boer afhankelijk geworden is van energie die geleverd wordt door fabrieken en raffinaderijen. Het gaat dan natuurlijk om olie, gas en elektriciteit voor de reusachtige machines. En het gaat ook om ontzettende hoeveelheden kunstmest, waarvan er steeds meer nodig is om eenzelfde opbrengst te bekomen. De boer heeft zich op die manier laten koloniseren door de petrochemische industrie, die gaat lopen met de opbrengst en die zich op geen enkele manier bekommert om de weerslag op het milieu en de gezondheid. Zogenaamde organische boerderijen zouden hem ongeveer eenzelfde inkomen opleveren, maar slechts ongeveer 1/3 van de energie verbruiken. De gekoloniseerde boer is echter financieel aan handen en voeten gebonden. Of hoe het Belgische verhaal van vandaag al heel lang bekend is.

Dat verhaal reikt nog verder, de lezer kan het wellicht al raden. Commoner komt namelijk tot een zelfde bevinding voor de gehele economie: de economische vooruitgang heeft niet zozeer geleid tot een verhoging van het aantal producten waar iemand kan over beschikken. De groei heeft vooral betrekking gehad op de middelen om die goederen te produceren. Die middelen zelf zijn grotendeels van aard veranderd, zij bestaan uit kunststof. Producten en middelen om ze te produceren slorpen natuurlijk steeds meer energie en kapitaal op. Dat kapitaal probeert men bijeen te krijgen door de productiviteit van de arbeid te verhogen, met uitstoot van arbeidskrach-

ten tot gevolg. Met andere woorden: de hele dioxinecrisis toont eigenlijk alleen maar de consequenties van het economische systeem dat kapitalisme heet, een woord dat we ondertussen nog nauwelijks durven uitspreken.

Metafysische spitsvondigheden

Toch kan niemand die zich vandaag beraadt over de richting waarin de samenleving gaat, en de rol die een vakbond daarin te spelen heeft, zich veroorloven niet te vertrekken van een analyse van dat economisch systeem. Commoner herlezen kan ons al een flink stuk op weg helpen. Maar ook Karl Marx kan nog altijd inspireren. Sta mij toe even stil te staan bij een heel merkwaardige paragraaf uit *Het Kapitaal*: "Het fetisj karakter van de waar en zijn geheim"³. De ideeën komen al in zijn vroeger werk voor, maar het feit dat ze tot in dat boek zijn blijven staan, wijst erop dat ze voor hem wel meer dan vluchtig waren. Hij gebruikt het woord 'fetisj' hier duidelijk in de gebruikelijke betekenis van een voorwerp dat vereerd wordt om de magische, goddelijke kracht die eraan wordt toegeschreven. Op één of andere manier krijgen waren die geruild worden zo'n goddelijk karakter. Wanneer een ding alleen maar op zijn gebruiksmogelijkheden bekeken wordt, is er niets geheimzinnigs aan. Het is alledaags, eenvoudig, zeg maar brood of stoel. Maar wanneer het beoordeeld wordt op wat het waard is in een ruilproces, op zijn ruilwaarde, stoot men plots op een bijzonder lastig ding, vol metafysische spitsvondigheden en theologische grillen. Die woorden staan er wel degelijk letterlijk. Marx kan het inderdaad alleen maar uitleggen door naar de religieuze wereld te verwijzen. Daarin zijn producten van de geest een eigen leven gaan leiden. Het werden zelfstandige gedaanten, die zowel onder elkaar als met de mensen die hen bedacht hebben verhoudingen aangaan. Op dezelfde manier krijgen producten die door mensen gemaakt zijn een zelfstandigheid, waardoor zij die mensen bepalen. Het is niet de bedoeling om hier de theorie van de ruilwaarde helemaal uit de doeken te doen. Er zijn te veel discutabele aspecten aan. Ik vraag alleen aandacht voor die verbazing-

wekkende idee die de ruilwaarde een religieuze fantasie noemt. Marx benadert het economische systeem, dat na hem kapitalisme wordt genoemd, in laatste instantie als een systeem dat de gebruikswaarde van de dingen ondergeschikt maakt aan hun ruilwaarde. Men ziet dat zonder meer geïllustreerd in het geval van de Belgische veevoederbedrijven, die er bijna vanzelfsprekend niet voor terugschrikken met hun producten te knoeien. Voor hen is er namelijk nauwelijks een verband met voedsel en dieren, laat staan met de gezondheid van de mensen. Het gaat hen om de opbrengst. Het systeem ontspoot op die manier onvermijdelijk tot een systeem zonder ingebouwde grens, een oneindige jacht op steeds meer. Milieu-problemen en economische crisissen zijn er dan ook onlosmakelijk mee verbonden. Welnu, de basis van dat systeem blijkt voor Marx een fetisj, een soort afgod. In het veevoer is een magische kracht geslopen die het toelaat in een ruilproces te circuleren, maar die in laatste instantie een religieuze projectie of fantasie is. Merkwaardig toch, hoe voor Marx economie en psychologie vervlochten zijn? De conclusie kan toch alleen maar zijn dat een ander economisch systeem een fundamentele verandering in de geesten vooronderstelt?

In de marxistische literatuur wordt zelden op deze paragraaf ingegaan. De Nederlandse psychiater Jan Hendrik van den Berg heeft er in zijn zogenaamde metabletische werken verschillende keren over geschreven. Ik verwijs hier alleen naar zijn recente *Twee wetten*⁴. Zijn eigenlijke onderwerp, de twee hoofdwetten van de thermodynamica, hoeft hier niet uitvoerig naverteld te worden. Belangrijk is dat voor hem eind achttiende eeuw de wereld fundamenteel veranderde. Thermodynamica beschrijft het verband tussen warmte en mechanische kracht. Die wetenschap is ontwikkeld op het ogenblik dat de stoommachines ingevoerd werden, die precies door warmte te stoken krachten ontwikkelen. Maar in die tijd veranderden in zekere zin de dingen en dat was precies voorwaarde om de thermodynamische wetten te kunnen formuleren. Wat veranderde er? De Franse revolutie wierp de standen omver, ze bracht gelijkheid. Voordien werden

producten gemaakt onder de afscherpende gilden. Daarna werden gelijke producten afgeleverd. In hen had zich de metafysische verandering voltrokken waar Marx het over had. Gildenbrood was industriebrood geworden. Gildenbrood is nooit gelijk. De vorm, het gewicht, de samenstelling, de hardheid van de korst... alles is altijd anders. Industriebrood is in zekere zin perfect. Het is precies afgewogen, alle ingrediënten zijn in dezelfde verhoudingen gemengd, de oven staat altijd op dezelfde temperatuur, het wordt steeds even lang gebakken, ieder sneetje kan zelfs gelijk gesneden worden. Maar industriebrood kon er alleen maar komen, omdat de mensen zelf "industriemensen" werden.

Ideologische strijd

De fetisj-paragraaf verwijst onvermijdelijk naar vroeger werk van Marx, waarin hij het had over godsdienst als opium van het volk, tegelijk een protest tegen de werkelijkheid en een bedwelming die verhindert dat de werkelijkheid wordt aangepakt⁵. Hoe graag ik het ook zou doen, ik ga er niet op in. De hedendaagse lezer ergert zich te makkelijk aan de oude auteurs, hoewel zij voor mij met de dag aan actualiteit winnen. Ik wil alleen maar aantonen dat reeds in de negentiende eeuw duidelijk werd dat alles begint met een ideologische keuze. Wie iets wil doen aan een systeem dat ons opzadelt met een dioxineprobleem, moet maatregelen nemen om de criminelen uit het voedselcircuit te krijgen, maar moet ook meer controle-instrumenten invoeren. Natuurlijk moet hij een antwoord vinden op de vraag wie de factuur zal betalen. Maar als hij dat systeem echt wil bijsturen, moet hij proberen een economische wetmatigheid te doorbreken. De vraag naar de factuur wordt dan plots bijkomstig. Maar dat kan alleen als iets verandert in de psychologie, als de mensen veranderen.

Ricardo Petrella is door links én rechts weggehoond. Maar hij is in mijn ogen in elk geval consequent marxistisch (of toch zoals

ikzelf verre leerling van Marx wil zijn) in zijn oproep tot de echte strijd, die voor hem ideologisch is. Hij vindt dat de heersende ideologie doorgeprikt, van haar legitimiteit ontdaan moet worden. Concurrentie is ontspoord tot een uitzichtloze strijd op leven en dood. Een goede samenleving, zoals hij het noemt, wordt binnen een logica van liberalisering, deregulering en privatisering gewoon onmogelijk. Het wordt tijd dat de economische en financiële macht ingeperkt wordt, dat zij niet langer alleen de agenda kan bepalen. De burgerlijke samenleving moet het heft in handen nemen en het primaat van de politiek herstellen. In dat proces moeten de vakbonden overigens een vooraanstaande rol spelen⁶. Alleen huilen die vakbonden al te dikwijls mee met het lied van de blinde concurrentie. Dat is blijkbaar de echte internationale geworden.

Ook in het *Sienjaal* van Coppieters en De Batselier leest men die klacht⁷. Ook zij hebben de ambitie de economie aan regels te binden, te beperken. Dat is niet hetzelfde als nationaliseren of socialiseren. In het zoge-

De vakbonden huilen al te dikwijls mee met het lied van de blinde concurrentie. Dat is blijkbaar de echte internationale geworden.

naamde reëel bestaande socialisme waren de productiemiddelen in handen van de staat. Dat kon de economie niet echt op maat van de mensen krijgen. Alleen al de milieuontsporingen waren onvoorstelbaar, misschien zullen ze zelfs onherstelbaar blijken. In Cuba houdt men het voorlopig nog. Men kan zelfs niet ontkennen dat de gezondheidszorg en de scholen een vrij behoorlijk resultaat behalen. Maar het regime houdt het eigenlijk alleen maar uit, omdat de Verenigde Staten zo vriendelijk zijn voor een buitenlands vijandbeeld te zorgen. Het is failliet, het kan de mensen steeds minder een elementaire welvaart garanderen. Vroeger kon het dat wel, omdat de Sovjetunie het kunstmatig overeind hield.

Maar de politiek prioriteit geven, is niet hetzelfde als dat stilaan versleten liberale discours dat de burger dichter bij de politiek wil

brenge, maar de markt een totale vrijheid zou willen geven. Een samenleving waarin de economie aan iedere controle zou ontsnappen kan geen democratische samenleving zijn.

Politieke structuren

Men kan constateren dat de economie steeds zelfstandiger wordt. Er wordt hier en daar fel gediscussieerd over de vraag of globalisering nu al of niet aan een (nieuwe) realiteit beantwoordt. Er kan hoe dan ook gesproken worden van een wereldeconomie, sinds Europa zich begon te ontworstelen aan de situatie die te vergelijken is met deze van de derde wereld vandaag. Tot enkele eeuwen terug leefden de meeste mensen in Europa immers gewoon op de rand van de hongerdood. Het was een achtergebleven gebied, een uitgestrekte wildernis. Vanaf de 15de eeuw haalde het kolonialisme Europa, weliswaar op kosten van de koloniën, uit dat slop. Maar eigenlijk vestigde dat kolonialisme een wereldeconomie, met zeer diepgaande veranderingen, zowel in de moederlanden als in de koloniën⁸. De industrialisering in de 19de eeuw zorgde voor een stroomversnelling. Maar precies sinds die periode werden regels ingevoerd die het proces iet of wat konden controleren. En het zijn die regels die steeds meer onvoldoende blijken. Het zijn regels die op een nationaal niveau zijn afgesproken. De bedrijven op wie ze slaan, situeren zich meer en meer op een internationaal niveau. Globalisering heeft niet zozeer te maken met de organisatie van de economie op wereldmaat, maar meer met het ontsnappen aan die nationale regelgeving, terwijl er nog geen of zeker onvoldoende regels op wereldniveau gerespecteerd worden. Dat geldt in elk geval voor het financieel verkeer, dat met de moderne technieken gewoon aan tijd en ruimte onttrokken lijkt. En dan hoeven we niet eens alleen te denken aan negatieve motivaties, zoals de jacht op lage loonkosten of lakse milieuwetten. Men kan bijvoorbeeld vaststellen dat bedrijven steeds meer een vestigingsplaats kiezen in functie van het samenbrengen van kennis⁹. De natie zelf is gewoon irrelevant. Maar ook dan is de conclusie dat het econo-

misch systeem losgemaakt wordt van de politieke structuren. Sinds de 19de eeuw is geprobeerd om de economie juist wel aan politieke afspraken te binden. De zogenaamde welvaartsstaat is daar het resultaat van. De arbeidersbeweging schrijft die heel graag op haar naam. En niemand hoeft te ontkennen dat zij daarin een belangrijke rol gespeeld heeft, maar niemand mag dan weer ontkennen dat nog andere hoofdrolspelers in dat proces opgetreden zijn. De arbeidersbeweging probeerde aanvankelijk vooral de solidariteit te organiseren. Ze zag zeker tot begin deze eeuw de staat als een vijand. Men kan bij de historici nalezen dat tot 1914 alle sociale wetten ingevoerd werden zonder de socialistische bewegingen. Ze zagen er zelfs een behoudsgezind instrument in¹⁰. Na de tweede wereldoorlog beseften de werkgevers in elk geval dat de zogenaamde sociale factor ook in hun voordeel speelde. Hij liet op zijn minst toe hun productie tot een massaproductie op te drijven, maar werd ook gezien als een dam tegen het communisme. Er ontstond zoiets als een sociaal-democratische consensus, waarbij de socialisten uiteindelijk ideeën realiseerden die ze aan liberalen als Keynes en Beveridge ontleend hadden¹¹. Het resultaat was op één of andere manier een sociaal-democratische samenleving, of indien men dat liever heeft: een sociaal gecorrigeerde vrije markt. Precies dat evenwicht dreigt verloren te gaan, als bedrijven alle macht naar zich toehalen. De economie wordt dan totalitair, schrijft Ignacio Ramonet¹², die zich evenwel haast daaraan toe te voegen dat dit geen fataliteit hoeft te zijn, maar een politieke keuze die omkeerbaar is.

Sociaal contract

Werkgevers en werknemers die een consensus nastreven? Wordt de klassenstrijd, die de oorlog eens en voorgoed moet beslechten in het voordeel van de werknemers, dan begraven? Marx had het wel eens over die strijd, maar eigenlijk rekende hij erop dat het systeem uiteindelijk uit zichzelf naar het socialisme zou voeren. Heel af en toe had hij zelfs visioenen over een arbeidersparadijs, waar iedereen zich in een eeuwige Benidorm-atmo-

sfeer zou kunnen wentelen: 's morgens jagen, 's middags vissen, in de vooravond de hond uitlaten en na het avondeten aan de toog een al even ontspannende woordenstrijd met de vrienden. Maar om daar te geraken was in zijn ogen eigenlijk weinig strijd nodig. Zorg ervoor dat het kapitalistisch systeem zich optimaal kan ontwikkelen en je komt er wel. Pas zelfs op voor vakbondsacties, want die zouden het proces wel eens kunnen vertragen. En dan kun je misschien wel zorgen voor hogere lonen, maar de arbeiders blijven slaven. Het is dus niet echt de moeite, het kan hoogstens een psychologische opkikker geven. Zijn vriend Friedrich Engels zag in de uitbreiding van de bedrijven waarvan de eigendom verspreid was in aandelen, de voorafbeelding van een samenleving waarin de eigendom gemeenschappelijk is. Hij zou het Thatcheriaans volkscapitalisme zonder enige twijfel erg genegen geweest zijn.

Ik beseft dat ik er op die manier een beetje een karikatuur van maak, maar wil niet echt polemiseren. Daarom laat ik hier ook tekstverwijzingen na. Ik wil vooral duidelijk stellen waar het mij niet om gaat. Ik pleit dus in geen geval voor een consensus die de economie zijn gang laat gaan. Maar ik pleit evenmin voor een revolutionaire retoriek die de principes van de economie in de feiten onberoerd laat. Ik pleit integendeel voor een politieke insnoering van het systeem. Maar dat is niet alleen in het voordeel van de werknemers. Om het in modieuze termen te stellen: er moet gestreefd worden naar een win-win-operatie. Dat hoeft niet te impliceren dat geen belangtegenstellingen meer zouden kunnen zijn tussen beide contracterende partijen. Die kunnen er wel degelijk zijn en sommige kunnen gewoon onoplosbaar blijken. Maar de ambitie om de andere partij uit te schakelen moet opgeheven worden. Wie zijn tegenspeler wil platwalsen onderhandelt niet, hij voert oorlog. Wie onderhandelt moet ervan uitgaan dat hij bij een compromis zal eindigen. Maar hij

moet dat compromis vooral respecteren, ook al zal het per definitie zijn eigen doelstellingen onvolkomen realiseren. Wie een akkoord sluit en het moment daarop al loert hoe hij het nog wat in zijn voordeel kan verschuiven, is een onbetrouwbare partner. Hij zal nooit de grens van het mogelijke bereiken, omdat zijn tegenstrever er altijd rekening zal mee houden dat hij achteraf toch nog een extra toegeving zal moeten incasseren. En de tegenstrever zal zelf evenzeer proberen te bedriegen. Een dergelijke verhouding gaat ervan uit dat iemand altijd de sterkste moet zijn en dat alle conflicten op een definitieve manier beslecht kunnen worden. In mijn visie wordt onderhandeld tussen gelijken, die een vertrouwensrelatie op langere termijn moeten kunnen ontwikkelen. Er kunnen zich ook dan conflicten voordoen, maar ze moeten aangepakt worden, ze moeten uitgepraat worden. Wie de ander probeert te vernietigen, durft het gesprek niet aan. Laat hem dan toch de overwinning behalen en hij zal een dictatuur vestigen. In een totalitair regime worden geen afwijkende meningen geduld.

De controle van de politiek over de economie is een democratische controle. De uitkomst moet een sociaal contract zijn, waarin alle partijen zich terugvinden. Dit heeft niets met betutteling of staatsdirigisme te maken.

De consensus waar ik naar streef is wezenlijk verbonden met democratie. De controle van de politiek over de economie is een democratische controle. De uitkomst moet een sociaal contract zijn, waarin alle contracterende partijen zich terugvinden. Dit heeft niets met betutteling of staatsdirigisme te maken. Ook werkgevers dromen wel eens van de totale overwinning, maar ook zij moeten beseffen dat er twee partijen in het overleg zijn. Van hen kan verantwoord ondernemersschap verwacht worden, en de bereidheid verantwoording af te leggen. Een ondernemer die zijn bedrijf naar de ondergang leidt, moet gesancioneerd worden. Een bedrijf dat een loopje neemt met de gezondheid van de consument of van zijn werknemers, moet gedwongen

worden van koers te veranderen. Een onderneming die zijn winsten maakt door in lage loonlanden van sociale wantoestanden te profiteren moet veroordeeld worden. En een sector die van koeien kannibalen maakt en moeders veroordeelt om hun kinderen te vergiften moet fundamenteel aangepakt worden. Dat heet ook ethisch ondernemen. Zonder politieke regelgeving zullen ondernemers nooit zover komen.

Fa Quix, directeur-generaal van de patroonsorganisatie van de textielsector, schreef in augustus van dit jaar een verstandig opiniestuk in *De Morgen* over de verhouding tussen economie en ecologie¹³. Hij geeft toe dat de textielsector van ver komt. De eerste milieuwetten werden als een bedreiging voor de

tig geconfronteerd met een bijna puberaal geraaskal over de regelgeving die de ondernemer versmacht. Tegelijk staat die ondernemer telkens op de eerste rij om overheidsmiddelen binnen te halen. Je kunt het met andere woorden niet zo maar aan hen overlaten.

Geklets?

Is mijn pleidooi voor een politieke insnoering van de economie of voor een sociaal contract theoretisch of zelfs naïef geklets? Misschien, maar honderd jaar geleden klonk het pleidooi voor de welvaartsstaat ook naïef. En die welvaart is niet een toevallig nevenproduct van een totaal vrije markt. De Indische Nobelprijswinnaar voor economie, Amartya Sen, zou het daar zeker mee eens zijn. Om de

hongersnoden in Afrika en Azië te bestrijden moet men volgens hem vooral zorgen voor democratie, een vrije pers en een politieke oppositie¹⁴. Hon-

Vakbonden kunnen een cruciale rol spelen in het beleid van de actieve welvaartsstaat. Ze moeten wel bereid zijn creatief mee te denken over de manier waarop het begrip arbeid wordt ingevuld.

toekomst ervaren. Al vlug heeft de textiel echter het belang begrepen van proper water, dat in enorme hoeveelheden verbruikt wordt. Er is onderzoek naar gedaan en er is geïnvesteerd in bezuiniging en recyclage. Quix vindt dat vandaag "de wereldwijde milieu-uitdaging" in zijn sector onder controle is, ook al haast hij zich om hier - terecht - aan toe te voegen dat daarmee niet alle meningsverschillen van de baan zijn. Misschien zou zijn sector uiteindelijk zelf op het idee gekomen zijn dat proper water ook economisch interessant is. Maar dat zou niet dertig jaar geleden gebeurd zijn en er zou zeker niet direct op grote schaal gezocht zijn naar oplossingen. Wie die sector kent, hoort bijvoorbeeld heel regelmatig klachten over de te strenge milieuaanpak van de overheid. Zo kwam ze ooit aanzetten met de bewering dat er in het hart van de textiel, Zuid-West-Vlaanderen, strenger veroordeeld werd dan elders. Een paar simpele statistieken konden aantonen dat er in die streek voor milieuovertredingen vlugger geseponeerd wordt dan elders. Wie het blad van de patroonsfederatie leest, wordt heel regelma-

gersnoden zijn geen onafwendbare natuurrampen, maar hebben te maken met de manier waarop een samenleving georganiseerd is. Hongersnoden zijn bijvoorbeeld niet altijd een gevolg van een plotselinge daling in de voedselproductie, maar komen zelfs geregeld voor wanneer in een land de productie gestegen is. Ze hebben veel meer te maken met een verlies van aanspraak op voedsel. Eén of meer bevolkingsgroepen komen op bepaalde momenten letterlijk niet meer aan de bak. En dat kan bijvoorbeeld doordat de koopkracht van andere groepen om één of andere reden plots gaat stijgen. De prijzen gaan de hoogte in en een deel van de bevolking kan geen voedsel meer betalen. Hoe groot het aantal slachtoffers in absolute termen ook is, veelal maken zij in het getroffen land slechts een beperkte groep van de bevolking uit. En het zou zelfs voor die arme landen vaak niet eens onmogelijk zijn om financieel tussen te komen. Sen wijst erop hoe in zijn eigen land wel voedselschaarste bestaat; op sommige momenten was er per hoofd minder voedsel beschikbaar dan in de Sahel. Maar de chronische ondervoeding

leidde in India zelden tot echte hongersnoden, omdat de staat tussenkwam, door bijvoorbeeld banen in de publieke sector te organiseren. India wordt niet voor niets de grootste democratie ter wereld genoemd. Door verstandige gemeenschappelijke actie, die zich ook in wetgeving vertaalt, kan al heel wat voorkomen worden. Of er al dan niet hongersnood komt, heeft namelijk ook te maken met zaken als gezondheid en basisonderwijs. Daarmee spreekt Sen zich uitdrukkelijk niet tegen de vrije markt uit. Die moet gewoon gestuurd worden, wat trouwens niet alleen een zaak van de overheid is. Het publiek moet tegenover de staat ook opkomen voor zichzelf. Democratie is geen zaak van formele structuren alleen.

Nieuwe mens, nieuwe vakbond

Marx zag in de economie iets wat op een religieus mechanisme geleek. Een andere economie kan niet zonder een andere mens. De "industriemens" is product van een systeem dat iedereen reduceert tot een aanhangsel van machines, een systeem dat eigenlijk alleen geïnteresseerd is in gelijke, abstracte arbeid. Dat vertaalt zich buiten de arbeid in het gedrag van de consument, die eigenlijk alleen maar verondersteld wordt te consumeren om het apparaat draaiende te houden. De roep naar meer kwaliteit in het leven, binnen en buiten de arbeid, verraadt dat op dat vlak grenzen bereikt of zelfs overschreden zijn. Natuurlijk volstaat dit besef niet om iets in de realiteit te veranderen. Maar zonder dit besef, zonder die ideologische keuze, zal er evenmin iets veranderen. De vakbonden zijn de erfgenamen van de negentiende-eeuwse sociale strijd en dragen nog altijd heel sterk de stempel van een industrieel verleden. Zonder het verleden te verloochenen moeten ze zich aanpassen. Maar dat kan niet betekenen dat ze de ambitie zouden opgeven om de samenleving mee gestalte te geven. Zij moeten een organisatie blijven die de mensen helpt op te komen voor zichzelf. En daartoe moeten zij een werkelijk groots project blijven aanbieden.

Men kan dat nog altijd het sociaal-democratisch project noemen, als men maar beseft

dat de voorwaarden wezenlijk verschillen tegenover honderd jaar geleden. Centraal in dat project moet staan hoe de arbeid gestuurd moet worden. We worden overstelpt met visioenen over de kennismaatschappij, waarbij de werknemers eigenlijk weer de macht overnemen. Op een bepaald moment hebben de bedrijven de macht van hun werknemers afgepakt. De zogenaamde tayloristische organisatie komt erop neer dat alle kennis bij een kleine groep geconcentreerd wordt. De arbeid zelf wordt gefragmenteerd en vereenvoudigd. De werknemer hoeft maar uit te voeren. De ontwikkelingen op het vlak van de informatica zouden de situatie weer omdraaien. De kennis wordt weer eigendom van de werknemer, die zich niet meer lang laat binden aan een bedrijf. Hij of zij stort zich in netwerken die toevallig samengesteld worden om afgeleide projecten uit te voeren. Werknemers – die veelal een statuut van zelfstandige hebben – moeten dan natuurlijk hooggeschoold zijn, maar ze moeten vooral beschikken over enorme sociale vaardigheden. De bedrijven zelf moeten een revolutie ondergaan, waarbij de traditionele waarden als hiërarchie, macht en gezag vervangen worden door teamwork¹⁵. Prachtig natuurlijk, maar wat doe je met al diegenen die de top van de kennis niet bereiken? Je kunt hen de verzorgende en dienende beroepen laten uitvoeren. De kenniselite zal sowieso steeds minder tijd in dat soort aardse bezigheden willen steken. En ze zullen genoeg centen verdienen om ervoor te kunnen betalen.

Willen de vakbonden die evolutie? Ze verbergt een zeer elitaire maatschappijvisie, waarbij er maar één stap gezet moet worden om aan de kenniselite ook alle politieke macht te geven. Het sociaal-economisch project dat de vakbonden moeten verdedigen, kan die discussie niet uit de weg gaan. Hiermee hangt trouwens de vraag samen hoe de sociale zekerheid verder moet evolueren. Tot op vandaag nemen de bonden in dat vraagstuk begrijpelijkerwijze een zeer voorzichtige, om niet te zeggen defensieve houding aan. Maar het mag niet zover gaan dat zij de problematiek van de niet-actieven vervelend gaan vin-

den. In de structuren nemen de actieven immers nog altijd de doorslaggevende positie in en hun eigen kortetermijnbelang krijgt wel eens voorrang.

Vanuit het Verenigd Koninkrijk is de term actieve welvaartsstaat overgewaaid. Het is de idee dat de sociale zekerheid zich niet hoeft te concentreren op het verschaffen van uitkeringen wanneer er zich een of ander accident voordoet. De idee van verzekeren blijft natuurlijk belangrijk. Maar de sociale zekerheid moet ook durven een beleid te voeren dat diegenen die uit de boot gevallen zijn zo vlug mogelijk weer optrekt. Vakbonden kunnen wel degelijk een cruciale rol spelen in zo'n beleid. Ze moeten dan wel bereid zijn creatief mee te denken, ook over de manier waarop het begrip arbeid wordt ingevuld¹⁶.

Wil de sociale uitsluiting niet echt het drama van de volgende eeuw worden, dan zullen de bonden hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Maar willen die bonden in toekomst nog een rol spelen in de maatschappelijke regelgeving, dan zullen ze zich op één of andere manier daadwerkelijk internationaal moeten organiseren. Een sociaal-democratisch project dat niet op het wereldniveau mikt, is pas utopisch.

Een lange weg

Maar vakbonden hebben natuurlijk niet alleen een rol te spelen in de algemeen maatschappelijke problemen. Hun actieterrein blijft natuurlijk bij uitstek het bedrijf zelf. Ik had het over ethisch ondernemen en verantwoord ondernemerschap. Vakbonden kunnen daarin stappen, op voorwaarde dat ze er effectief een rol kunnen in spelen. Vandaag is dat zeker niet zonder meer het geval. De Gentse jurist Patrick Humblet toont heel overtuigend aan dat de wet nauwelijks of geen mogelijkheden biedt tot een echte inspraak, laat staan controle¹⁷. De ondernemingsraad moet informatie krijgen. Daar ligt zelfs het zwaartepunt van haar bevoegdheden. Maar de werknemersvertegenwoordigers worden gebonden door een geheimhoudingsplicht, zodat ze met die informatie in principe niet ver kunnen lopen. Er wordt voorzien in een controlerende be-

voegdheid, maar die is in praktijk heel erg beperkt. Er kan over ontzettend weinig beslist worden en de mogelijkheden tot beheer zijn ook al heel beperkt. De ondernemingsraden en de veiligheidscomités kunnen uiteindelijk alleen maar invloed uitoefenen in zoverre de werkgever dat zelf wil, zodat de vakbondspraktijk inderdaad ontzettend kan verschillen van bedrijf tot bedrijf. En dan hebben we het nog over bedrijven waar vakbondsorganen bestaan. Humblet wijst erop dat dit in 2/3 van de bedrijven juist niet het geval is. Hij voegt hier aan toe dat de afgevaardigden ook heel wat risico's lopen, omdat hun bescherming veel zwakke plekken vertoont. Die bescherming geldt trouwens maar zolang de vakbond de afgevaardigden steunt. Dissidente afgevaardigden worden gewoon vogelvrij, ook al strookt dat op geen enkele manier met de regels van het internationaal recht. Humblet wijst er ten slotte op dat het systeem van collectieve arbeidsovereenkomsten "desolidariserend" werkt, in zoverre dat voordelen die door syndicale actie afgedwongen worden ook van toepassing zijn op werknemers die zich verre van de actie gehouden hebben.

Vakbonden hebben op bedrijfsniveau dus nauwelijks iets in de pap te brokken. De individuele werknemer wordt aan zijn bedrijf gebonden door een overeenkomst die hem juridisch bijna blinde gehoorzaamheid oplegt. Je zou voor minder concluderen dat een onderneming een autocratie is, zonder plaats voor contestatie of participatie. Als je hier de juridische zwakte aan toevoegt ten aanzien van multinationals, wordt het bijna hopeloos. Ook na Renault is er op dat vlak trouwens weinig veranderd. Er is dus nog een ontzettend lange weg te gaan vooraleer vakbonden op een evenwaardige manier kunnen deelnemen aan onderhandelingen op ondernemingsniveau. Dat heeft trouwens niet alleen te maken met juridische beperkingen. Het heeft ook te maken met de manier waarop de vakbondsdemocratie feitelijk functioneert.

Een voorbeeld

Ik kan dit illustreren met een problematiek die de vrouwencommissie van het ABVV-

textiel, waar ik tot voor kort werkte, verschillende jaren na elkaar behandeld heeft. Er ging bijna geen vergadering voorbij, of het onderwerp nachtarbeid stond op de agenda. Europa gaf de Belgische regering en wellicht ook de Belgische sociale partners het voorwendsel om het verbod op vrouwelijke nachtarbeid in de industrie op te heffen. Het zou namelijk om een verschrikkelijke discriminatie gaan, die prioritair moest opgeheven worden. Heel vlug bleek het uitzichtloos om dat te willen keren. *Gesteund door het bestuur van de centrale*, probeerde de vrouwencommissie dan maar een voorwaardenstrategie uit te bouwen. Als het dan toch mocht, dan moest de nachtarbeid voor iedereen in betere omstandigheden kunnen verricht worden. Denk aan verloning, maar vooral aan veiligheid en gezondheid, *faciliteiten voor vervoer, kinderopvang, enzovoort*. Die strategie werd op diverse manieren aan de commissie "gepresenteerd". De individuele leden hadden er weinig inhoudelijke inbreng in. Uiteindelijk werd voor de sector een CAO gesloten, met een aantal minimale voorschriften. Via de besturen kregen de militanten de opdracht om in hun bedrijf de problematiek aan te kaarten. Ze hadden daartoe trouwens de wet aan hun kant. In alle bedrijven met nachtploegen moest namelijk een raadplegingsprocedure gestart worden. De textiel-CAO legt een bijkomende bespreking op in de comités voor veiligheid en gezondheid. Het bleek achteraf heel moeilijk om informatie te krijgen over wat er effectief gebeurd was. In een heel beperkt aantal ondernemingsraden is de procedure gevolgd en in even weinig comités is over de kwestie gesproken. Het was duidelijk dat waar de procedure gevolgd werd, dat meestal slechts een formaliteit geweest was. In elk geval werden er slechts in twee bedrijven zogenaamde specifieke maatregelen getroffen. Met andere woorden, in al de andere bedrijven werd aan de voorwaarden om 's nachts te werken helemaal niets gewijzigd. Toppunt is dat twee bedrijven nieuwe nachtploegen invoerden. Voordien hadden ze er dus geen. Welnu, de wet schrijft voor dat in die gevallen een CAO moet gesloten worden. Dat was niet gebeurd.

Wat heeft dat alles met de vrouwencommissie te maken? Het spreekt vanzelf dat het niet aan de vrouwencommissie was om op het bedrijf zelf over nachtarbeid te discussiëren. *Alle militanten kregen de opdracht. In het ACV was dat trouwens net zo*. Waar ik wil op wijzen is dat de vrouwencommissie nauwelijks of geen invloed op die discussie heeft uitgeoefend. Uren en uren informatie en discussie hadden geen of nauwelijks enig concreet resultaat. Wat waarschijnlijk nog het meest gewerkt heeft, valt trouwens buiten de strategie die de vrouwencommissie had uitgestippeld: zich blijven verzetten tegen vrouwen in de nacht.

Doorstromingsprobleem

Ik kan niet genoeg beklemtonen dat ik hier geen aanklacht te formuleren heb. Het gaat mij om de vaststelling van een probleem van doorstroming. Ik kan niet terugvallen op onderzoek, maar vanuit een jarenlange ervaring durf ik het hebben over een zekere onmondigheid bij de militanten op de vakbondsbijeenkomsten. Daar kan men verschillende dingen mee bedoelen.

Er is het bijna evidente verschijnsel dat het altijd dezelfde personen zijn die spreken. Dat is echt een heel beperkt aantal. Maar eigenlijk gaat het mij daar niet om. Ik vermoed of ik hoop in elk geval dat er een mechanisme is dat ervoor zorgt dat die beperkte groep op één of andere manier min of meer uitspreekt wat de hele groep denkt. Als dat niet het geval zou zijn, zouden er wellicht meer afhaken of zouden er op een bepaald moment toch meer aan het woord komen. En als dat niet zou gebeuren, zou de groep gewoon ontploffen. Het zou eindigen op een slaande ruzie.

Hier heb ik het echter over iets anders. Ik heb het erover dat vanuit de zaal heel zelden een mening geformuleerd wordt die teruggevonden wordt in de besluitvorming. Ik heb het erover dat zo'n vergadering zich bijna helemaal laat leiden door wie vooraan zit. Daar wordt de agenda bepaald. Daar ook wordt de stellingname bepaald. Niet omdat de voorzitter en de secretaris dat mordicus zo willen. Gewoon omdat het meestal dat is of geen

vergadering. Het begint dus op een elementairder niveau.

Wie de vergadering stuurt, bepaalt ongeveer alles. Alleen impliceert dat dan weer niet een soort almachtspositie. En daarmee raak ik een derde aspect van de onmondigheid aan. De deelnemers nemen zelden of nooit het woord, en achteraf doen ze niets of bijna niets meer met wat ze gehoord hebben. Men vindt bijvoorbeeld in verslagen van andere vergaderingen, waar diezelfde mensen aan deelnemen, heel weinig of niets terug. De onmondigheid heeft dus ook te maken met een onwerkzaamheid. Die is dubbel: er komt (bijna) niets binnen en er gaat (bijna) niets terug. Om het wat scherp te formuleren: hoe krijg je de basis aan de praat en hoe krijg je die basis aan het werk? Hoe kom je er toe dat standpunten echt vertolken wat er leeft en hoe bereik je dat standpunten ook echt doorwerken?

Natuurlijk is dat een heel ander verhaal dan dat van de top die zijn basis verraadt. Het is niettemin een verhaal van een zekere wederzijdse vervreemding tussen top en basis. Ik ben er alvast van overtuigd dat het veel meer met de realiteit te maken heeft. Het is voor een vakbondsman - om het even op welk niveau hij functioneert - heel natuurlijk om te doen alsof hij voor een heel ruime basis spreekt. Maar heel dikwijls is die basis heel smal. Ik ben er van overtuigd dat in sectorale akkoorden heel dikwijls zaken op een heel algemene manier geregeld worden, die eigenlijk maar voor een beperkt aantal mensen opgaan. In een uiterste geval wordt een heel individueel probleem in een algemene regel gegoten. Natuurlijk is dat een uitzondering. Maar men moet vaststellen dat er in enorm veel bedrijven inderdaad geen afgevaardigden zijn, en waar er wel één is, spreekt die zeker niet altijd voor heel zijn achterban. Niet omdat hij niet zou willen, maar omdat hij geen goed kanaal heeft. En dat probleem stelt zich ook tussen de afgevaardigde en de vrijgestelde secretaris en tussen de secretaris en de bovenliggende niveaus.

1/ Pauli W., Met de rug tegen de muur. In *Knack*, 25 augustus 1999.

- 2/ Commoner B., *Machteloze energie. Over de crisis van onze samenleving* (1976). Ambo, Baarn 1976.
- 3/ Marx K., *Het Kapitaal. Een kritische beschouwing over de economie* (1867). Unieboek Nv, Bussum 1972.
- 4/ van den Berg J.H., *Twee wetten. De twee hoofdwetten van de thermodynamica*. Pelckmans, Kapellen 1999.
- 5/ Marx K., *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie - Einleitung* (1844). MEW Band 1, Dietz Verlag, Berlin 1974.
- 6/ Petrella R., *Le bien commun. Eloge de la solidarité*. Labor, Bruxelles 1996.
- 7/ Coppieters M. en De Batselier N., *Het Sienjaal. Radicaal-democratisch project*. Icarus, Antwerpen 1996.
- 8/ Pointing C., *Een groene geschiedenis van de wereld* (1991). Ambo, Amsterdam 1992.
- 9/ Knoke W., *Plaatsloze nieuwe wereld. Wegwijzer naar de eenentwintigste eeuw* (1996). Scriptum, Schiedam 1997.
- 10/ Vanthemsche G., *De paradoxen van de staat. Staat en vrije markt in historisch perspectief (19de en 20ste eeuw)*. Balans - VUB-Press, Brussel 1998.
- 11/ Sassoon D., *One hundred years of socialism. The west European left in the twentieth century* (1996). Fontana Press, London 1997.
- 12/ Ramonet I., *Géopolitique du chaos*. Galilée, Paris 1997.
- 13/ Quix F., Groen en blauw in het bedrijfsleven, *De Morgen*, 17 augustus 1999.
- 14/ Sen A., *Welzijn, vrijheid en maatschappelijke keuze. Opstellen over de politieke economie van het pluralisme*. Van Gennep, Amsterdam 1995. In het bijzonder hoofdstuk 4: Gemeenschappelijke actie bij de bestrijding van de honger (1990).
- 15/ Blanpain R., Werken in de 21ste eeuw. Pleidooi voor een culturele revolutie. In: *Nieuwe inzichten voor een samenleving in verandering, lessen voor de eenentwintigste eeuw*. Universitaire Pers, Leuven, 1997.
- 16/ Van Steenberge J. en Delanote L., *Maak er werk van*. Die Keure, Brugge 1998.
- 17/ Humblet P., De rol van de vakbond in de onderneming. Kritische bedenkingen bij de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. In: *Tegenspraak*, cahier 19, Gent 1999.